

OD DUŠE DO IDENTITETA: SUSTAVNI PREGLED

Goran Kardum

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
gkardum@ffst.hr

UDK: 27-183.5

2-183.5

512.13

551.4.012

159.923.2

165.242.1

17.021.2-056.1

<https://doi.org/10.34075/cs.59.3.7>

Izvorni znanstveni rad

Rad zaprimljen 10/2023

Sažetak

Cilj ovoga rada je pokazati kako je suvremeno učestalo korištenje pojma identiteta i teorija identiteta povezano s dva procesa, ponajprije kao posljedica konačnog odmicanja od pojma duše te potom propagiranjem selfa u psihologiji 20. stoljeća. Identitet i teorije identiteta kovanica su 20. stoljeća, kao posljedica navedenih procesa koji su im prethodili gotovo dva stoljeća prije. U radu je korištena metodologija sustavnog pregleda baza podataka Google, WoS i PsycINFO. Analiza korištenja pojmova u posljednja dva stoljeća u engleskom govornom području jasno pokazuje postupno opadanje udjela ključne riječi soul, a porasta čestine uporabe pojma self i identity. Kvantitativna analiza korištenja pojma identiteta u WoS bazi podataka na kraju 20. i u prvoj četvrtini 21. stoljeća, pokazuje najveću povezanost s pojmom identifikacije, selfa, socijalnog identiteta, roda. Sagledavanje identiteta postaje složeno i rezultati analize korespondencije pokazuju složeno grupiranje pojmova povezanih s identitetom. U PsycINFO bazi podataka uočene su manje promjene u vremenu u udjelu korištenja pojmo-va nego u WoS i Google bazi podataka. Rezultati sustavnog pregleda pokazuju kako je identitet najmanje povezan s religijom i duhovnosti. Navedeni rezultati upućuju na mogući zaključak kako su identitet i srodni pojmovi nastali kako bi se popunila svojevrsna pojmovna praznina napuštanjem metafizičke prirode psihologije.

Ključne riječi: identitet, duša, ja, self

1. UVOD

Identitet je jedan od koncepata u psihologiji koji zauzima značajno mjesto u teoriji i praksi, ali istodobno je i jedan od pojmova koji se razumijeva na različiti i, možda često, na kontradiktoran način. Pitanje *Tko sam ja?* zasigurno je tijekom života svatko postavio i pokušao odgovoriti na to vrlo jednostavno sročeno pitanje. U društvu, gotovo na svim razinama, od svakodnevnog govora, različitih medija, društvenih mreža i različitih razina obrazovanja, razgovaramo i raspravljamo o identitetu i identitetima. To je, rekli bismo, hrvatsko- engleskim jezikom, *vrlo in*.

No kako je došlo do toga da u svakodnevnom govoru, medijima i obrazovanju koristimo identitet ili teorije identiteta? Zašto nam je on postao u suvremenom, tehnološki naprednom zapadnom društvu toliko važan?

Psihologija je u odnosu na druge znanstvene discipline relativno mlada disciplina, struka i znanost. Što se promijenilo u psihologiji od 19. stoljeća do danas? Koji su to procesi, promjene u korištenju jezika i definiranju pojmova, utjecali na to što imamo danas i smatramo znanstveno i stručno značajnim? Zašto je uopće važno što je to psihologija i njezin predmet za razumijevanje identiteta? Zato ćemo se kratko osvrnuti na navedene procese.

1.1. Duša i psihologija

Psihologija se sastoji od dva pojma. Prvi je psiha, koji se u engleskom jeziku prevodi kao *soul* (duša), a drugi je *logos*, pojam koji ima zanimljiv prijevod i produkciju riječi na hrvatskom jeziku: riječ, govor, zakon, znanost, red i dr. Logos neki autori smatraju i neprevodivim te je čovjeku u potpunosti teško razumljiv.¹ No za ovaj rad ključan je prvi pojam - psiha, dakako u kontekstu znanosti i struke, i složenica - psihologija.

Definicija psihologije i što je to uopće psihologija, mijenjala se kroz povijest. Jednako tako mijenjao se i predmet istraživanja - *psiha*. Prvo pojavljivanje pojma psihologija u 16. stoljeću te razlozi nastajanja spekulativni su do danas.² Psihologija je od 16. stoljeća

¹ Ante Periša, Tajna (neprevedivosti) Logosa, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 68 (2021.) 99, <https://hrcak.srce.hr/clanak/387022>.

² Fernando Vidal, *The Sciences of the Soul: The Early Modern Origins of Psychology*, University Of Chicago Press, 2011; Sven Hroar Klempe, *Tracing the Emergence of Psychology, 1520–1750: A Sophisticated Intruder to Philosophy, Theory and History the Human and Social Sciences*, Springer International, 2020.

pa sve do 18. stoljeća postojala kao disciplina, koja se kretala između metafizike i fizike. Fernando Vidal upravo navodi kako se psihologija prije 18. stoljeća zvala fizika duše (*physics of the soul*).³ Tada je jednako pripadala naturalističkoj filozofiji i kršćanskoj antropologiji. Naturalizacija duše počinje u 18. stoljeću u Velikoj Britaniji, kada se događa revolucija u razmatranju osobnog identiteta.⁴ U 18. stoljeću znanost o duši pretvara se u znanost o umu (*science of the mind*), kao posljedica prosvjetiteljstva.⁵ Napoljetku, kako je opće poznato, u drugoj polovici 19. stoljeća psihologija postaje zasebna disciplina i otvaraju se laboratoriji koji znanstveno istražuju psihološke procese.

U početku znanstvene epohe razvoja psihologije začetnici različitih pristupa ne definiraju psihologiju na jednak način. Osnivač prvog laboratorija Wilhelm Wundt (1832. – 1920.) definira psihologiju kao *Science of immediate experience with consciousness being the main subject matter*. U središtu je neposredno iskustvo i svijest. Watson kao bihevorist definira je na slijedeći način: *Psychology is a positive science of behavior*. U središtu je ponašanje čovjeka. To su samo neke od definicija, jer bi prikaz drugih prelazio dosege i smisao ovog rada.

Usporedo s procesima generiranja različitih definicija i novih pojmova, u drugoj polovici 20. stoljeća dolazi do manje uporabe pojma duše (*soul*) u engleskom govornom području.⁶ Bez duše nastaje praznina i mijenja se opće gledište o čovjeku. Psihoterapeutski pravci počinju generirati različite pojmove, koji postaju središnji predmet bavljenja u terapijskom procesu. Boyd⁷ navodi kako psiholozi i psihoterapeuti izbjegavaju dušu (*soul*), ali zato kažu kako rade na: *self, mind, person, inner person, you, yourself, personality, subjective experience, subjectivity, identity, essence, feelings, emotions, cognitive processes, thoughts, inner being, brain*.

Navedeni pojmovi prihvatljiviji su od pojma duše. Zašto? Jer pojam duše u sebi implicira transcendentno, što već pripada području religije i duhovnosti. To je metafizički koncept, ne možemo

³ Vidal, *The Sciences of the Soul*.

⁴ John Barresi – Raymond Martin, *Naturalization of the Soul: Self and Personal Identity in the Eighteenth Century*, Routledge Studies Eighteenth Century Philosophy, 1999.

⁵ Vidal, *The Sciences of the Soul*.

⁶ Jeffrey H. Boyd, A History of the Concept of the Soul during the 20th Century, *Journal of Psychology and Theology*, 26, 1 (1998.) 67, <https://doi.org/10.1177/009164719802600106>.

⁷ Ibid.

ga mjeriti, vagati ili jednostavno vidjeti. Iz tog se razloga i utemeljitelj bihevizma John Broadus Watson (1878. – 1958.) zalagao za izbacivanje pojma duše iz definicije psihologije. To je posebno istaknuo 1913., kada objavljuje *Behaviourist manifesto*, gdje se zalaže kako psihologija treba biti objektivna znanost, znanost o ponašanju kao prirodna znanost, a ne nekakva znanost o mentalnom.⁸

Pitanja o tome što je to čovjek ili fundamentalno pitanje vezano uz njegov identitet *Who am I?* otvoreno je i u 21. stoljeću. Studenti u području psihologije i medicine te stručnjaci iz područja mentalnog zdravlja, nisu jednoobrazni i suglasni s pitanjima što je to čovjek. Možemo li ga opisati monističkim ili dualističkim pristupom? Gdje se uopće nalazi um, duša i ja ili *self* koji oblikuje ono što zovemo identitetom?

Stephanie M. Anglin⁹ je pokazala kako još uvijek studenti psihologije prave razliku između pojmova *soul*, *mind* i *self*. Zanimljivo je kako navedene pojmove smještaju u različite dijelove tijela ili izvan tijela, kao što je duša (*soul*). Danas je predmet istraživanja um značajno prihvatljiviji, jer njega studenti smještaju u područje glave. On na neki način uživa taj privilegij jer ima mjesto u tijelu. Duša, pak, ne. Slični rezultati dobiveni su i na uzorku psihijatara, psihologa i teologa u Hrvatskoj.¹⁰ U području mentalnog zdravlja psiholozi i teolozi nemaju jedan model, nego više njih kojima pokušavaju objasniti etiologiju, klasifikaciju, dijagnozu i tretman mentalnih poremećaja.¹¹ Prema tome, šetnja suvremenih antropoloških slika i identiteta neizostavno utječe na - *implicitne modele o mentalnom zdravlju*. No, ne samo modele o mentalnom zdravlju nego i implicitne modele što je to *unutar čovjeka* ili implicitne modele o tome kako je čovjek sazdan od tijela i još nečega. Što je to još nešto?

⁸ John B. Watson, Psychology as the behaviorist views it, *Psychological Review*, 20, 2 (1913.), 158-177, <https://doi.org/10.1037/h0074428>.

⁹ Stephanie M. Anglin, I Think, Therefore I Am? Examining Conceptions of the Self, Soul, and Mind, *Consciousness and Cognition*, 29 (2014.), 105-116, <https://doi.org/10.1016/j.concog.2014.08.014>.

¹⁰ Žana Kralj – Goran Kardum, Attitudes towards complementary and alternative medicine, beliefs in afterlife and religiosity among psychiatrists, psychologists and theologians, *Psychiatria Danubina* 32, 3-4 (2020.), 420-427, <https://doi.org/10.24869/psyd.2020.420>.

¹¹ Rebecca Read i dr., Concepts of Mental Disorders in Trainee Clinical Psychologists: Concepts of Mental Disorders, *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24, 2 (2017.), 441-450, <https://doi.org/10.1002/cpp.2013>; Robert Harland, A study of psychiatrists' concepts of mental illness, *Psychological Medicine*, 39, 6 (2009.), 967-976, <https://doi.org/10.1017/S0033291708004881>.

1.2. Bujanje teorija i pojmova u 20. stoljeću

Znakoviti naslov BBC-jeva dokumentarnog filma *The Century of the Self* jasno ukazuje prema kojem pojmu je 20. stoljeće okrenuto.¹² Dobar dio psihologijskih škola okrenut je sebi, samosvijesti, samoaktualizaciji, hijerarhiji potreba i sl. Dolazi do nevjerojatne produkcije pojmova. Dolazi do razvoja terapija i terapijskih pravaca koji su usmjereni na *klijenta* (Carl Rogers). Psihologija i psihoterapija usmjeravaju se na koncept o sebi, ja, *self*.

Michael Bamberg i Martin Dege¹³ navode kako su progres i rast, permanentna želja za napretkom i korištenjem ljudskih resursa i moderni konzumeristički kapitalizam doveli do promjena gledišta o čovjeku, kojega se u suvremenom modernom svijetu promatra kao energetske sustav. Znanosti i struke prate navedeno, jer su niknule teorije i spekulacije o čovjeku kao energetske sustavu i opisi- vanje istog čovjeka u pojmovima poput sposobnosti, zapošljivosti, kontrolabilnosti, s ciljem povećanja produkcije, progressa i profita.

Pravci i škole psihologije sagledavaju čovjeka također mehanicistički i energetske, tj. bihevioristički i psihoanalitički. Bamberg i Dege¹⁴ smatraju kao su različite škole usmjerile čovjeka na traženje identiteta i na sebe, pa se tako mehanicistički, energetske i humanistički modeli okreću prema pojmovima *selfa* (*self-critique*, *self-control*, *self awareness*), kako bi regulirali *unutarnju energiju* s ciljem maksimiziranja produktivnosti i minimiziranja neproduktivnih aktivnosti.

Pojam o sebi (*self*), osobni identitet, uključuje različite mentalne reprezentacije o tome tko sam i sa čime se poistovjećujem. To uključuje različita svojstva kojima se opisujemo, vjerovanja, motivacije, misli, emocije i percepciju samoga sebe, a jedno od važnih svojstava identiteta o kojem ima malo istraživanja su navike.¹⁵ Navike stječemo ponavljajući određene aktivnosti, obrasce ponašanja koji oblikuju navike koje su povezane s određenim ciljem.

¹² Adam Curtis, *The Century of the Self*, BBC, Velika Britanija, 2002, <https://www.bbc.co.uk/iplayer/episodes/p00ghx6g/the-century-of-the-self>.

¹³ Michael Bamberg – Martin Dege, *Decentering Histories of Identity*, u: Michael Bamberg – Carolin Demuth – Meike Watzlawik (ur.), *The Cambridge Handbook of Identity*, Cambridge Handbooks Psychology, Cambridge University Press, 2021, <https://doi.org/10.1017/9781108755146>.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Bas Verplanken – Jie Sui, *Habit and Identity: Behavioral, Cognitive, Affective, and Motivational Facets of an Integrated Self*, *Frontiers in Psychology*, 10 (2019.), <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01504>.

Humanistička psihologija A. Maslowa dodatno je utjecala na okretanje sebi, što je dovelo do nevjerojatnih utjecaja na obrazovanje, pogled na čovjeka i kulturu općenito.¹⁶ Nastao je pokret *samoobožavanja*, usmjerenosti na sebe, aktualizaciju vlastitih potencija, zadovoljavanje vlastitih potreba, što kao posljedicu ima stvaranje društva kompetitivnih i narcisoidnih pojedinaca. Kritike protiv usmjerenosti isključivo na sebe i svoje potrebe došle su i od istraživača u području razvojne psihologije, obitelji i roditeljstva. Douglas T. Kenrick i ostali,¹⁷ potaknuti prethodnim procesima, predlažu tzv. revidiranu hijerarhiju potreba, koja u drugi plan stavlja *ja*, *self* kao središte izgradnje *identiteta*. U prvi red, tj. na vrh piramide stavlja zajednicu, drugu osobu. Roditeljstvo nije moguće bez nadilaženja gradnje identiteta isključivo preko *ja* potreba.

Navedeni pojmovi i teorije 20. stoljeća stvorili su pretpostavke za sljedeći proces, dolazak pojma identiteta u područje društvenih znanosti pa tako i psihologije. Self se nametnuo kao *prethodnica* ili *prekursor* identiteta.

1.3. Tko sam ja, rađanje identiteta u 20. stoljeću

Suvremena i empirijska psihologija od svojeg su nastanka te tijekom 20. i 21. stoljeća iznjedrile obilne manje i veće teorije o identitetu i srodnim pojmovima. Te su teorije često bile odraz duha vremena i trenda u drugim znanostima, što je utjecalo na teorije o identitetu. Što je to identitet?

Pojam dolazi od latinskog korijena *idem*, srednjovjekovnog oblika *identitatem* te kasnijeg latinskog oblika *identitas*. U engleskom jeziku pojavljuje se oko 1600., *identity* (*sameness, oneness, state of being the same*). *Identity* kao pojam u svakodnevnoj jezičnoj uporabi javlja se u tzv. kasnom modernom engleskom jeziku.¹⁸ U *Oxford English Dictionary* uz pojam *identity* kao imenice, koja se pojavljuje 1545., stoji definicija: *The quality or condition of being the same in substance, composition, nature, properties, or in particular qualities under consideration*.¹⁹ U istom rječniku pojavljuje se i pojam *Per-*

¹⁶ Paul Vitz, *Psihologija kao religija: kult samoobožavanja*, Biblioteka Tempus, Verbum, Split, 2011.

¹⁷ Douglas Kenrick i dr., Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built Upon Ancient Foundations, *Perspectives on Psychological Science* 5, 3 (2010.), 292–314, <https://doi.org/10.1177/1745691610369469>.

¹⁸ Bamberg – Dege, Decentering Histories of Identity.

¹⁹ Oxford English Dictionary <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=identity> (28.09.2023), s.v. „Identity”.

sonal identity (in Psychology), the condition or fact of remaining the same person throughout the various phases of existence; continuity of the personality.

Drugi pojmovi povezani s identitetom pojavljuju se tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Tako, etimološki rječnik engleskog jezika navodi pojam *Identity crisis*, koji se pojavljuje 1954., *Identity politics* 1987., te *Identity theft* 1995.²⁰

Korijeni osobnog identiteta (*personal identity*) sežu od J. Locka - *Essay concerning Human Understanding*.²¹ Do tada uopće ne postoji. Zašto se pojavljuje? Empirijski filozofi postavljaju pitanja *jedinstva, integriteta ja (the unity of the self)*. Zašto? Jer se tada društvo i znanost počinju udaljavati od kršćanske koncepcije o duši. J. Locke kaže: "Identity... consists in nothing but a participation of the same continued Life, by constantly fleeting Particles of Matter, in succession vitally united to the same organized Body."²²

Identitet se do prve polovice 20. stoljeća koristio u drugim znanostima, poput matematike, forenzike i sl. Prepoznavanje osobe pretpostavlja identitet koji je u određenoj mjeri postojan u vremenu. Istraživanje identiteta osobe, za razliku od predmeta istraživanja u matematici i forenzici, nije jednostavno kvantificirati te zbog toga metodologija istraživanja identiteta podrazumijeva kvalitativni pristup, što pretpostavlja subjektivnost (*qualia*). Osim u psihologiji, u okviru perenijalne filozofije pojavljuje se pojam u problemima odnosa duša-tijelo, um-tijelo, zatim i metafizike, koja prepoznaje božansku stvarnost u temelju svijeta stvari.

Identitet podrazumijeva usporedbu nekoga ili nečega s nekim ili nečim. Identitet je istovjetnost, potpuna jednakost; odnos po kojem je netko ili nešto (npr. biće ili svojstvo) jednako samo sebi, tj. isto; skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest (*enciklopedija.hr*). Osim navedenog postoji *kvalitativni identitet, materijalni identitet*, zatim Aristotelovo *načelo identiteta* i naposljetku pojam *identiteta samosvijesti*. Identitet samosvijesti znači kako svijest u različitim razdobljima svojega razvoja zapravo nije nikakav identitet, nego kontinuitet ili razvoj u kojem se naknadno očituje identitet Ja.

²⁰ Etymology Dictionary Douglas Harper <https://www.etymonline.com/word/identity> (28. 9. 2023.), s.v. „Identity”.

²¹ John Lock, *An Essay concerning Human Understanding*, Eliz. Holt, London, 1690, <https://www.gutenberg.org/files/10615/10615-h/10615-h.htm>.

²² Philip Gleason, Identifying Identity: A Semantic History, *The Journal of American History*, 69, 4 (1983.), 910–31, <https://doi.org/10.2307/1901196>.

Pojam identiteta u društvenim znanostima pojavljuje se tek 1950-ih.²³ Kao što je navedeno, pojam identiteta ne postoji ni u enciklopedijama u prvoj polovici 20. stoljeća, već se pojavljuje nakon Drugog svjetskog rata. U velikoj enciklopediji *International Encyclopedia of the Social Sciences* iz 1968. upravo pojam *identity, psychosocial* potpisuje nitko drugi doli Erik H. Erikson.²⁴

International Encyclopedia of the Social Sciences 1968. - *Identity, Psychosocial, Identification, Political*.

International Encyclopedia of the Social Sciences 1930. - *Identification - fingerprinting and other techniques of criminal investigation*.

E. Erikson je ključna osoba za produkciju pojma *identitet*.²⁵ Identitet se pojavljuje u društvu, medijima i komunikaciji kao posljedica događanja u prvoj polovici 20. stoljeća i kao odraz stanja, ponajprije u američkom društvu u prvoj polovici 20. stoljeća. Erikson je primarno zaslužan za publikaciju točnijeg naziva *psihosocijalni identitet*, i to kao posljedica promoviranja teorije koja zadržava psihoanalitički ton, a kasnije je poznata u razvojnoj psihologiji kao teorija psihosocijalnog razvoja. U vrijeme Drugoga svjetskog rata i izbjeglica iz Europe, Erik H. Erikson radio je u kliničkoj praksi te propagira pojam identiteta u psihologiji ličnosti, razvojnoj psihologiji i socijalnoj psihologiji. Erikson je u svojoj teoriji, reflektirajući vlastita iskustva u traženju identiteta, razvio teoriju o osam stupnjeva psihosocijalnog razvoja. Svaki stupanj razvoja je određena kriza identiteta iz koje proizlaze ili vrline ili negativne posljedice koje će se odraziti u kasnijim stadijima razvoja. No zadržao je psihoanalitičko teorijsko usmjerenje, jer kroz osam stadija prolazi razvoj transformacije ega i može se razumjeti uzimajući u obzir Freudovu koncepciju odnosa ega i super ega te identifikacije u objašnjenju Edipova kompleksa. Osim pojma identiteta, točnije psihosocijalnog identiteta, Erik H. Erikson propagirao je i pojam *kriza identiteta*.

Identitet je tijekom 20. stoljeća zaokupljao niz teorijskih pravaca u području psihologije osobnosti i socijalne psihologije. Lowell Gaertner i dr.²⁶ ukazuju na važnost tri fundamentalna dijela identiteta: individualni ja (*individual self*), odnosni ili relacijski ja (*relational self*) i kolektivni ja (*collective self*). Neka druga istraživanja i

²³ Ibid.

²⁴ Erik Homburger Erikson, *International encyclopedia of the social sciences* <https://www.etymonline.com/word/identity> (11. 05. 2023.), s.v. „Identity, psychosocial”.

²⁵ Gleason, *Identifying Identity*.

²⁶ Lowell Gaertner i dr., *A motivational hierarchy within: Primacy of the individual self, relational self, or collective self?*, *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 5 (2012.), 997-1013, <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.03.009>.

autori predlažu, pak, i druge podjele i pojmove. Dan McAdams i dr.²⁷ drži identitet važnim, te smatra ključnim sljedeće dimenzije identiteta: a) nutarnje ja b) svijest o vlastitim emocionalnim stanjima c) samopoštovanje d) narativni identitet i e) uloga kulture u oblikovanju pojma o sebi, identitetu i integraciji s drugim crtama osobnosti.

U 21. stoljeću fenomen identiteta dobiva novu dimenziju, kako u istraživanju, tako i u sagledavanju u području terapije i savjetovanja, ali i svakodnevnog života. Počinjemo se slikati, fotografirati sami sebe i prikazivati se na različite načine u javnosti, a posebno u sustavima društvenih mreža. Ta nova dimenzija identiteta ogleda se u jednoj riječi: *selfie*. Alicia Eler²⁸ ističe kako *selfie* ima dvostruku funkciju, istovremeno je akcija (napraviti *selfie*) i forma (*selfie* kao takav). Također, riječ *selfie* je istovremeno i glagol i imenica, napraviti *selfie* i *selfie* kao takav. U uporabi *selfija*, danas razlikujemo 'realni *selfie*' i 'nerealni, neprepoznatljivi *selfie*'. Odabir jednoga ili drugoga ovisi o osobi koja se želi u spomenutom dijelu i načinu tako i prikazati. Potreba prikazivanja i iskazivanja na navedeni način, u suvremenim društvenim mrežama, ocrtava motivaciju 'biti spojen'. To se jako lijepo vidi u izrazu koje Eler²⁹ naglašava: *I wanted to #connect too*. Očito je uporaba 'selfija' dovela do distorzije razlike između dva dijela selfa ili ja: javnog i privatnog.

Suvremene znanstvene discipline otvorile su prostor razvoju novih identiteta. Fernando Vidal³⁰ upozorava na to kako smo u 21. stoljeću suočeni s novim antropološkim oblikom, *brainhood* ili *cerebral subject*. Tu se ističe neuroznanost, kao jedna od najbrže rastućih znanstvenih grana. Posebno je *zvučna* u medijima s prefiksima *neuro-*. Utemeljila su se brojna područja s predmetkom *neuro-*, poput neuropsihologije, neurolingvistike, neuroaskeze, neurokulture, a širenje područja zahvatilo je psihosocijalne, moralne i kulturne vrijednosti. Pitanja o funkcioniranju živčane stanice i mozga pretočila su se u pitanja i odgovore o mentalnom zdravlju i čovjeku općenito. Čovjek se, najjednostavnije rečeno, počeo svoditi na mozak i identificirati se s njime. Sve što znamo, govorimo, činimo, ono što doista jesmo, jesmo upravo zahvaljujući mozgu. Tako smo došli do suvremenog oblika identiteta, koji u engleskom govornom području susrećemo pod pojmom *brainhood*, a koji u hrvatskom

²⁷ Dan McAdams i dr., *Self and Identity in Personality Psychology*, *Personality Science*, 2 (2021.), 1-20, <https://doi.org/10.5964/ps.6035>.

²⁸ Alicia Eler, *Selfie Generation, The: How Our Self-Images Are Changing Our Notions of Privacy, Sex, Consent, and Culture*, Skyhorse Publishing, 2017.

²⁹ Ibid.

³⁰ Fernando Vidal, *Brainhood, anthropological figure of modernity*, *History of the Human Sciences* 22, 1 (2009.), 5-36, <https://doi.org/10.1177/09526951080099133>.

jeziku možemo prevesti novom riječi *mozgovnjak*.³¹ Mozgovnjak je predstavnik mozgovnjaštva, u kojem se zagovara zamisao ili vjerovanje prema kojem jesmo ono što jesmo ili sve ono što možemo biti zahvaljujući mozgu. Subjektivnost se želi smjestiti negdje u tijelu i posljedica je isključivo neuralnih mehanizama, odvojena od društvenog, humanog i religioznog.

Cilj ovoga rada je pokazati kako je učestalo suvremeno korištenje pojma identiteta i teorija identiteta povezano s dva procesa: prvi je posljedica konačnog odmicanja od pojma duše, a drugi je propagiranje selfa u psihologiji 20. stoljeća.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1. Uzorak

Za potrebe ovog istraživanja koristit ćemo se metodologijom sustavnih pregleda. Kako bismo analizirali korištenje ključnih riječi u knjigama i dokumentima tijekom povijesti, koristili smo se aplikacijom *Google Books Ngram Viewer*,³² koja koristi podatke iz *Google-ove* baze podataka knjiga, članaka i drugih različitih dokumenata. Koristili smo se isključivo bazom podataka navedenih publikacija na engleskom jeziku.

Osim navedenom bazom podataka za potrebe ovoga rada koristili smo se *PsycINFO*-om, najopsežnijom bazom podataka za područje psihologije, te danas najprestižnijom kolekcijom znanstvenih članaka iz svih područja znanosti *WoS (Web of Science)*. *WoS* pokriva sva područja od 1997 do danas. *PsycINFO* je službena baza podataka publikacija Američkog udruženja psihologa (APA), koje je ujedno i izdavač te baze podataka.

2.2. Analiza podataka

Analiza podataka dobivenih iz baza podataka *WoS*, *PsycINFO* i *Google books* te prikaz rezultata napravljeni su pomoću R jezika u aplikaciji *RStudio*.³³ Kvantitativna analiza čestine korištenja riječi

³¹ Goran Kardum – Sanda Ham, *Mozgovnjak i mozgovnjaštvo kao suvremeni oblik antropologije i psihologije osobnosti*, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 70, 2 (2023.), 111–117.

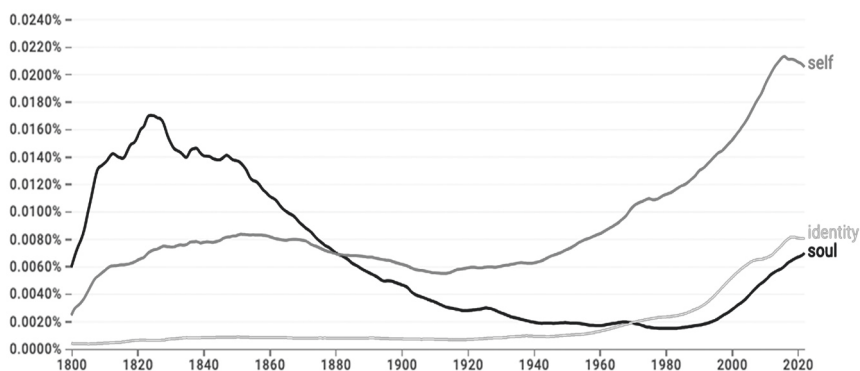
³² Yuri Lin i dr., *Syntactic annotations for the Google Books Ngram Corpus*, u *Proceedings of the ACL 2012 System Demonstrations*, ACL '12 USA: Association for Computational Linguistics, 169–174, 2012.

³³ R Core Team, *R: A Language and Environment for Statistical Computing*, R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria, 202. <https://www.R-project.org/>.

i ostali opisni pokazatelji leksičke analize, napravljeni su pomoću R jezika i paketa *bibliometrix*.³⁴ Analiza korespondencije korištena je kako bismo analizirali grupiranje ključnih riječi te reduciranje dimenzija pomoću kojih možemo lakše interpretirati rezultate. Analiza korespondencije je multivarijantna analiza i vizualizacija kontingencijskih tablica nad kojima se radi višestruki hi-kvadrat test.

3. REZULTATI

U sljedećem slikovnom prikazu vidimo kako izgleda učestalost korištenja tri ključne riječi iz *Googleove* baze podataka od 1800. do 2022.

Slika 1. Čestina korištenja ključnih riječi soul, self i identity u publikacijama pohranjenim u Googleovoj bazi podataka za razdoblje od 1800. do 2022.

Iz Slike 1. jasno je vidljiv tijek opadanja čestine korištenja pojma duše u engleskom jeziku (*soul*), uz jasan uzlazni tijek u korištenju pojmova ja (*self*) i identitet (*identity*). Također se jasno vidi kako oko 1970. godine udio digitalizirane građe s ključnom riječi *identity* biva približno podjednak broju građe s ključnom riječi *soul*. Od tada do 2023. udio digitalizirane građe s ključnom riječi *identity* veći je od građe s ključnom riječi *soul*.

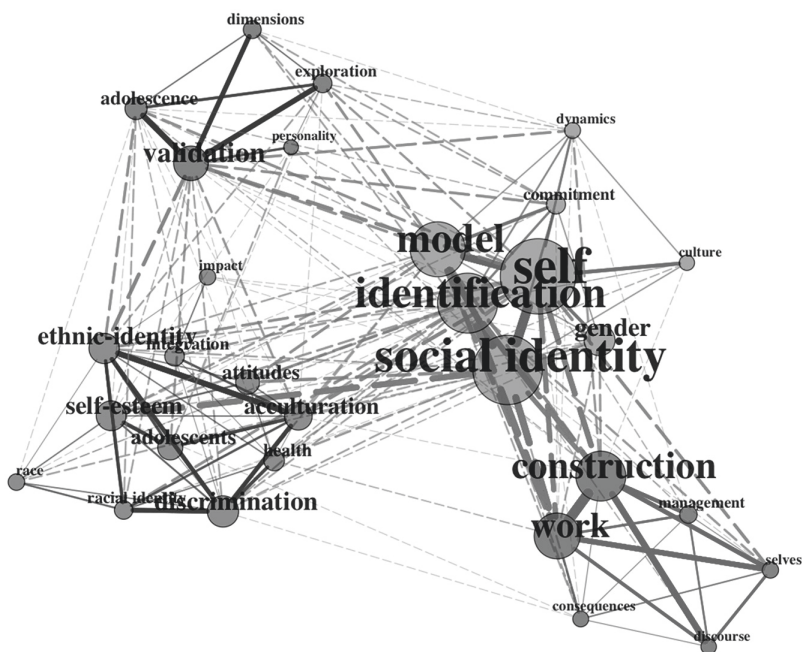
³⁴ Massimo Aria – Corrado Cuccurullo, *bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis*, *Journal of Informetrics*, 2017., <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>.

Tablica 1. prikazuje raspodjelu čestine dokumenata indeksiranih u *PsycINFO* bazi podataka. Tablica prikazuje ukupan broj pohranjenih zapisa i udio po ključnim riječima *soul*, *identity* i *self*. Prikazani su podatci u posljednjih 50 godina.

Tablica 1. Raspodjela čestine pohranjenih zapisa s ključnim riječima *soul*, *identity* i *self* u bazi *PsycINFO*

Godina	Soul	Self	Identity	Ukupno
1972.	1	1126	110	25 077
1973.	3	1366	122	28 085
2022.	28	9705	3256	193 734
2023.	37	7839	2699	156 415

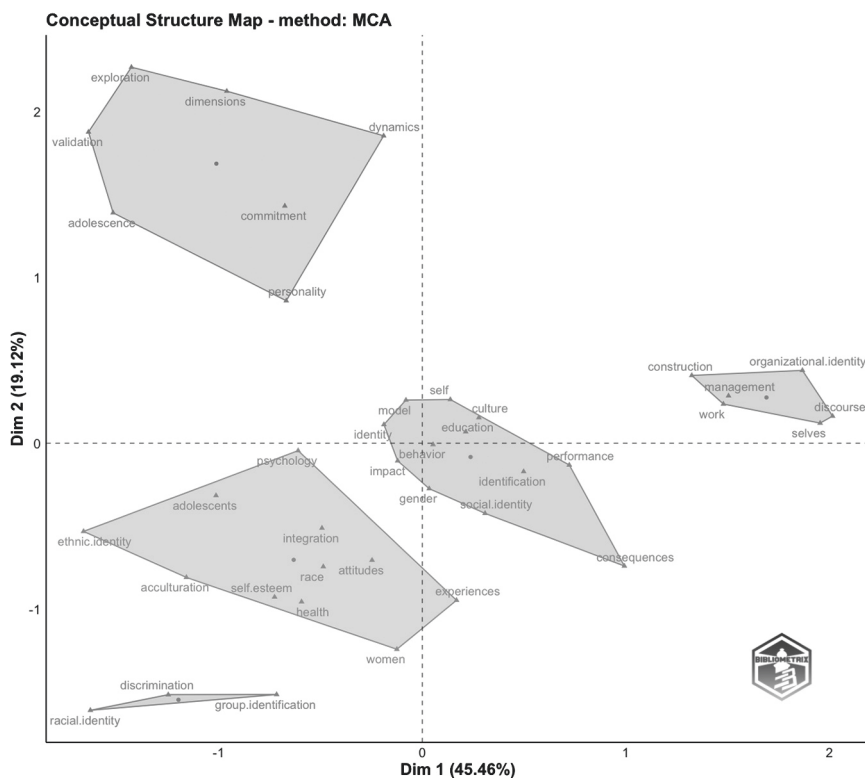
Iz Tablice 1. razvidna je učestalost korištenja navedenih pojmova. Pojam *self* u 1972. od ukupnog broja zapisa ima udjel od 4,5 %, dok je *identity* zastupljen sa 0,4 %. U 2023. *self* ima 5 %, a *identity* 1,7 %.

Slika 2. Mreža povezanih pojmova i istaknutost korištenja ključne riječi *identity* i srodnih pojmova u publikacijama pohranjenim u WoS bazi podataka za razdoblje od 1991. do 2022.

U sljedećem slikovnom prikazu (Slika 2) vidimo analizu s kojom je sve riječima, pojmovima povezana riječ *identity*. Osim povezanosti, slikovni prikaz pokazuje i čestinu korištenja određenog pojma. Pojmovi koji se češće koriste, odnosno spominju u okviru određenog istraživanja i teorije, ujedno su i slikovno istaknutiji na prikazu.

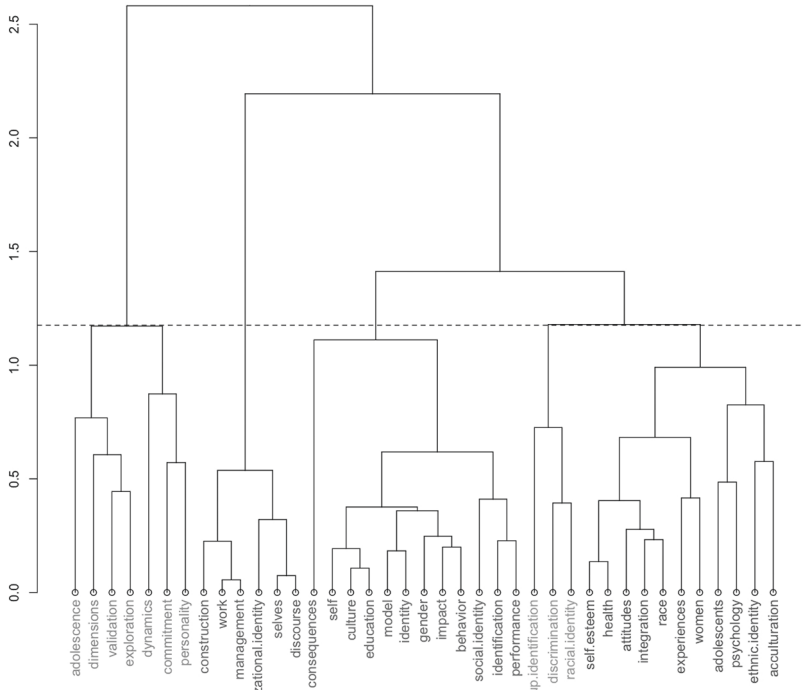
Slika 2 jasno prikazuje kako su pojam *identity* i *self* jako povezani te se ujedno i najčešće koriste. Osim uz *self*, pojam *identity* često je i intenzivno povezan s pojmovima: *identification*, *social identity* i *gender*. Koliki dio varijabilnosti objašnjavaju, prikazuje sljedeći slikovni prikaz (Slika 3) nakon provedene višestruke analize korespondencije (engl. MCA, *multiple correspondence analysis*).

Slika 3. Rezultati višestruke analize korespondencije (MCA) korištenja ključne riječi *identity* i srodnih pojmova u WoS bazi podataka za razdoblje od 1991. do 2022.

Višestruka analiza korespondencije izlučila je dvije dimenzije koje objašnjavaju gotovo 70 % varijabilnosti rezultata analize kori-

štenja pojma *identity* i srodnih pojmova. Dendrogram (Slika 4) omogućuje dodatni slikovni prikaz koji će potpomognuti interpretaciju analize korespondencije. U navedenom slikovnom prikazu razvidno je na koji se način grupiraju pojmovi te kako stvaraju konstrukte na višoj razini, tj. kako su međusobno povezani na višoj razini.

Slika 4. Dendrogram nakon provedbe višestruke analize korespondencije (MCA) korištenja ključne riječi *identity* i srodnih pojmova u WoS bazi podataka za razdoblje od 1991. do 2022.

4. RASPRAVA

Izneseni rezultati sustavnog pregleda dijela literature iz baza podataka WoS, Google i PsycINFO pokazuju jasan tijek učestalosti korištenja pojmova duše, identiteta i selfa. Duša se od 19. stoljeća značajno manje koristi kao pojam, dok su u značajnom porastu pojmovi koji su nastali u psihologiji u drugoj polovici 20. stoljeća. Prilikom tumačenja dobivenih rezultata potrebno je uzeti u obzir

razlike između *WoS*, *Google* i *PsycINFO* u pokrivanju znanstvenih i stručnih područja. *WoS* i *Google* pokrivaju značajno šira područja, polja i grane znanosti, dok je *PsycINFO* uglavnom usmjeren na područje psihologije. Razlike tijekom vremena značajno su više izražene u *WoS* i *Google* bazi podataka nego u *PsycINFO*.

Od sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća počinje ekspanzija u korištenju selfa i identiteta. Analiza korespondencije potvrđuje kako su u recentnoj literaturi u 21. stoljeću najviše korišteni i ujedno najbolje povezani pojmovi identiteta i selfa te zatim identifikacije, socijalnog identiteta i roda. Identitet koji je tijekom proteklog stoljeća ušao u jezik, kulturu, psihologiju, psihijatriju, mentalno zdravlje i druga područja, očito nije jednostavan konstrukt.

Osim manje učestalosti korištenja pojma duše, identitet se nalazi kako smo vidjeli u odnosu s mnogim pojmovima, ali najmanje i zanemarivo u području religije i duhovnosti. Pojmovi selfa i identiteta očito su konstrukti, koji ne samo što su se pojavili nakon duše, već ujedno i u zanemarivoj mjeri uopće imaju transcendentni značaj i sadržaj.

Usporedno s porastom korištenja pojma identiteta i selfa, sličan proces s nešto zakašnjenja dogodio se i u literaturi iz područja savjetovanja u kršćanstvu. To je pokušaj integracije psihologije i teologije. Među mnogim pokušajima u engleskom govornom području svakako se ističe onaj Williama Kirwana, koji 1984. Objavljuje djelo pod naslovom *Biblical Concepts for Christian Counseling: A Case for Integrating Psychology and Theology*. Kirwan³⁵ u svojem djelu navodi kako trebao odgovoriti na pitanje *Tko sam ja* te kako su samopoštovanje i slika o sebi temeljne komponente čovjekova identiteta. Nakon navedenog djela i sličnih objava u engleskom govornom području počinje se pojavljivati složenica *Identity in Christ*. Što uopće znači taj izraz? Je li to uopće moguće? Mogu li se izjednačiti stvorenje i Stvoritelj?

Kako bi se odredio odnos između stvorenja i Stvoritelja u mističnim iskustvima, koristi se pojam jedinstva ili suobličenja (*The Unity Thesis*), kako bi se nadišao *odnos prema sebi, usmjerenosti na sebe*.³⁶ Mistična iskustva svetaca kroz bogatu povijest svjedočanstava obiluju opisima cjelovitosti, preplavljenosti, stapanja u

³⁵ William Kirwan, *Biblical Concepts for Christian Counseling: A Case for Integrating Psychology and Theology*, Grand Rapids, Mich: Baker Academic, 1984.

³⁶ Ralph W. Hood, *Self and Self-Loss in Mystical Experience*, u: Thomas M. Brinthaup (ur.), *Changing the Self: Philosophies, Techniques, and Experiences*, SUNY Series, Studying the Self, University of New York Press, New York, 1994.

nadnaravnom. Terezija Avilska³⁷ u svojem djelu *Zamak duše* govori o komunikacij ali i o naravi čovjekove duše. Sv. Terezija Avilska navodi i stupnjeve molitve, počevši od prvog stupnja, usmene molitve, do najvišeg stupnja - molitve preobraženog sjedinjenja. Na tom stupnju, sv. Terezija Avilska opisuje jedinstvo cijele duše s Bogom. No u navedenim primjerima više je riječ o sjedinjenju, preplavljenosti, ali se ne koristi izraz identifikacije ili identiteta, jer smo i dalje u odnosu prema višem, transcendentnom i Stvoritelju. U jedinstvu s transcendentnim, s Kristom, zadržavamo narav stvorenja.

U iskustvima ujedinjenja, sjedinjenja ili preplavljenosti, kako opisuju osobe posvećene molitvi i duhovnosti, ide se u suprotnom smjeru, tj. *od sebe, od selfa*. Iskustvo jedinstva, suobličenja ili cjelovitosti iskustvo je koje mističari koriste kako bi pokušali opisati što se događa u trenutcima zanosa, viđenja, ekstaze u području duhovnosti. Hood³⁸ navodi također razlikovanje *ekstrovertnog* i *introvertnog* mističnog iskustva. U ekstrovertnim mističnim iskustvima, iskustvo je jedinstvo s mnoštvom iskustvenih entiteta, što uključuje i sebe. U introvertnom mističnom iskustvu ne postoji višestrukost niti razlika, već nediferencirani doživljaj stvarnosti, bez sadržaja. U jednom i drugom slučaju ekstrovertno i introvertno mistično iskustvo uključuje iskustvo gubitka ja ili 'selfa'.

Rezultati ovog istraživanja podudaraju se s drugim istraživanjima koja ukazuju na svojevrsne trendove u psihologiji. Karl Halvor Teigen i dr.³⁹ pokazali su na sličan način kako je došlo do uspona i padova u korištenju pojmova *personality*, *self* i *character* tijekom 20. stoljeća. Sven Hroar Klempe⁴⁰ to je iskoristio kao podlogu za objašnjenje genealogije psihologije osobnosti koja je kao i rezultati ovoga istraživanja ukazala na složenu povijest i odnos između psihologije i teologije. U središtu je pojam osobe (*person*), koji je nedvojbeno utkan u pojam identiteta i povezan s promjenama u sagledavanju jednostavno postavljenog pitanja *Tko sam ja*.

Ovo istraživanje ima i određenih ograničenja. Sustavni pregledi traže jako puno resursa i provjere izvora dokumenata, jer široka pretraga uključuje različita područja istraživanja, koja ne pripadaju psihologiji i srodnim disciplinama. Analiza svakog pojedinog rada

³⁷ Terezija Avilska, *Zamak duše*, Karmelska izdanja, Zagreb, 2019.

³⁸ Ralph W. Hood, *Self and Self-Loss in Mystical Experience*.

³⁹ Karl Halvor Teigen i dr., Who Would You Most Like to Like? Adolescents' ideals at the beginning and the end of the century, *Scandinavian Journal of Educational Research* 44, 1 (2000.), 5-26, <https://doi.org/10.1080/713696661>.

⁴⁰ Sven Hroar Klempe, The Genealogy of personality psychology - why personality became so important, *Psychology in Russia: State of the art*, 12, 2 (2019.), 58-68.

iziskuje goleme resurse. Teško je, gotovo i nemoguće, provjeriti sve izvore. Prema tome, analiza podataka i izrada kvantitativnih i slikovnih pokazatelja zasigurno je opterećena pogreškom mjerenja. Na početku rasprave navedeno je kako treba biti oprezan u tumačenju rezultata ovisno o bazi podataka (*WoS, Google, PsycINFO*).

Rezultati ovog istraživanja mogu biti poticaj za buduća istraživanja, gdje bi se trebalo ograničiti na određene literaturne izvore. Sustavne preglede trebalo bi obogatiti analizama sadržaja pojedinih radova i knjiga te bi se na taj način povećala valjanost istraživanja. Svakako bi u budućim analizama trebalo uzeti u obzir razlike u područjima, poljima i granama znanosti.

FROM SOUL TO IDENTITY: A SYSTEMATIC REVIEW

Summary

This paper seeks to illustrate how the contemporary prevalence of identity concepts and theories is linked to the rejection of the soul concept and the advancement of self-propagation in 20th-century psychology. The 20th century saw the rise of identity and identity theories, influenced by processes that took place nearly two centuries earlier. A systematic review approach was employed in the paper, examining the Google, WoS, and PsycInfo databases. Over the last two centuries, there has been a noticeable decline in the prevalence of the term "soul" and a corresponding increase in the usage of "self" and "identity" in the English-speaking world. The quantitative analysis of the term "identity" in the WoS database reveals a strong association with "identification," "self," "social identity," and "gender." The complexity of identity is revealed through the complex grouping of identity-related concepts in the correspondence analysis. The findings of the systematic review indicate that religion and spirituality have the least impact on identity. The conclusions drawn above imply that identity and associated notions were introduced to address a conceptual gap caused by the dismissal of psychology's metaphysical aspects.

Key words: identity, soul, I, self